

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ**

ПОЛЬОВА І КАБІНЕТНА АРХЕОЛОГІЯ

**Методичний комплекс навчальної дисципліни
для студентів спеціальності 032 – Історія та археологія**

УДК 902.2-4

Польова і кабінетна археологія: Методичний комплекс навчальної дисципліни, для студентів спеціальності 032 «Історія та археологія» / уклад. Р. О. Литвиненко. – Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2021. – 34 с.

Укладач:

Р.О. Литвиненко, доктор історичних наук, професор

Відповідальний за випуск:

І. В. Петрова, доктор історичних наук, доцент

Рецензенти:

В. О. Забавін, кандидат історичних наук, доцент (Маріупольський держуніверситет)

О. С. Мармілова, кандидат історичних наук, ст. викладач

*Затверджено на засіданні вченої ради історичного факультету,
протокол № 1 від 25.08.2021 р.*

Методичний комплекс містить робочу програму навчальної дисципліни «Польова і кабінетна археологія», а також плани семінарських і лабораторних занять з рекомендаціями щодо їхнього виконання.

Навчальне видання призначено для студентів історичного факультету, може використовуватися для роботи на практичних і лабораторних заняттях, для самостійної підготовки практичних завдань.

© Литвиненко Р.О., 2021 рік

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2021 рік

I. РОБОЧА ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПОЛЬОВА І КАБІНЕТНА АРХЕОЛОГІЯ»

ВСТУП

Робочу програму навчальної дисципліни «Польова і кабінетна археологія» укладено згідно освітньої програми «Історія та археологія», спеціальності 032 – Історія та археологія, СО «Бакалавр».

Мета навчальної дисципліни: сформувати системне розуміння змісту, сутності й методів двох основних етапів наукового дослідження в археології – польових і лабораторно-кабінетних досліджень.

Навчальний курс викладається в системі міждисциплінарних зв'язків, зокрема перегукуючись з курсами Археологія, Антропологія, Праісторія, Історія стародавнього світу, Історичне джерелознавство.

Опанування навчальною дисципліною передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти компетентностей і програмних результатів навчання:

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК-6. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-8. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК-9. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК-10. Здатність працювати в команді.

Спеціальні компетентності (СК):

СК-1. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК-4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК-5. Здатність відшукувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти тощо).

СК-6. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

СК-7. Здатність використовувати фахові знання та професійні навички для виявлення, охорони та популяризації історико-культурної, зокрема археологічної спадщини.

СК-9. Здатність презентувати і обговорювати результати наукових досліджень.

СК-10. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК-11. Здатність здійснювати та організовувати археологічну діяльність.

СК-12. Здатність робити відбір та прийняття на збереження артефактів і документів у відповідності до нормативів, організовувати археографічну діяльність, роботу в архівах та музеях, державних наукових та науково-дослідних установах у відповідності з прийнятими правилами та нормами.

Програмні результати навчання (ПРН):

ПРН-3. Знати основні підходи до вивчення археології, принципи і методи історичного пізнання, основні види археологічних джерел.

ПРН-4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом археологічної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН-5. Вміти працювати з археологічними джерелами.

ПРН-8. Брати участь у плануванні та виконанні наукових досліджень з археології, презентувати результати досліджень, аргументувати висновки.

ПРН-9. Мати навички організації практичного вирішення питань історичної пам'яті та охорони матеріальної культурної спадщини України.

ПРН-10. Застосовувати сучасні методики у процесі популяризації історії та археології, а також здійсненні різних видів педагогічної діяльності.

ПРН-12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

ПРН-14. Вміти акумулювати та поширювати кращий досвід професійної діяльності, інтегрувати досягнення інших наук для вирішення актуальних проблем історії та археології.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 – Гуманітарні науки	Професійної та практичної підготовки	
	Спеціальність: 032 – Історія та археологія		
Змістових модулів – 2	Рівень вищої освіти: перший Ступінь освіти: бакалавр	Рік підготовки:	
		3	3
Семестр			
5		5	
Лекції			
28 год.		6	
Практичні, семінарські			
14 год.		4	
Самостійна робота			
48 год.		80	
Види контролю: залік			
Загальна кількість годин 90			
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента: д/в – 3,5; з/в – 4,7			

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1

ПОЛЬОВА АРХЕОЛОГІЯ

Тема 1. Вступ до курсу «Польова і кабінетна археологія».

Визначення предмету і завдань курсу. Окреслення міждисциплінарних зв'язків. Обґрунтування двох змістовних блоків (модулів) курсу та їхнього внутрішнього тематичного наповнення. Історіографічний нарис.

Тема 2. Археологічні розвідки.

Мета і завдання археологічних розвідок. Юридично-правова база. Організація, матеріальне і технічне/технологічне забезпечення. Сезонність робіт. Способи пересування: піший, велосипедний, мото-автомобільний, водний, повітряний тощо. Ландшафтно-топографічні особливості локалізації та пошуку пам'яток різних епох/культур і видів. Суцільні, вибіркові, цілеспрямовані обстеження. Аеро-космічна розвідка. Геофізичні розвідки. Підводна розвідка. Спелеологічна розвідка. Виявлення, фіксація, облік і охорона археологічних пам'яток і місцезнаходжень.

Тема 3. Археологічні розкопки.

Мета і завдання археологічних розкопок. Юридично-правова база. Новобудовна і рятувальна археологія. Організація, матеріальне і технічне/технологічне забезпечення. Сезонність робіт. Методологія і принципи розкопок. Теорія культурного шару. Особливості методики розкопок пам'яток різних епох. Особливості розкопок різних археологічних об'єктів/комплексів: поселення, ґрунтові могильники, кургани, зольники, святилища, копальні, майстерні тощо. Стратиграфія. Основні етапи і прийоми ведення розкопок. Застосування техніки і технічних засобів. Правила безпеки. Залучення методів природничих наук у польові дослідження: антропологія, археозоологія, палеоботаніка, біохімія, ґрунтознавство тощо. Поточна і підсумкова фіксація об'єктів: графічна, фото-відео, 3d тощо. Польова документація: щоденник, кресленики, описи знахідок, електронні файли

тощо. Первинна камеральна обробка, консервація і зберігання археологічних знахідок.

Тема 4. Музеєфікація археологічних пам'яток.

Мета і завдання музеєфікації археологічних об'єктів. Принципи музеєфікації. Особливості методики розкопок з подальшою музеєфікацією: поселення, ґрунтові та курганні могильники, святилища, виробничі комплекси, печерні пам'ятки. Консервація і реставрація музеєфікованих археологічних об'єктів. Утримання, охорона і використання музеєфікованих археологічних пам'яток. Археологічна спадщина в системі освітньої та культурно-просвітньої справи, туристичному бізнесі. Світовий і вітчизняний досвід музеєфікації археологічних пам'яток.

Тема 5. Підводна археологія.

Мета і завдання підводної археології. Діалектика наукового дослідження і збереження підводних археологічних комплексів. Матеріальне і технічне/технологічне забезпечення підводних археологічних робіт. Особливості ведення археологічних досліджень під водою. Специфіка розмітки розкопів, розкопачних робіт і фіксації даних. Підводне сканування і комп'ютерні технології. Особливості первинної камеральної обробки здобутих артефактів.

Змістовий модуль 2

КАБІНЕТНА АРХЕОЛОГІЯ

Тема 6. Камеральна і фондова археологічна робота. Археологічний звіт.

Мета і завдання фондової роботи в археології. Організація фондової справи. Фондова камеральна обробка та облік археологічних колекцій. Консервація та реставрація. Правила наукового використання археологічних фондів. Археологічні фонди в музейній справі.

Юридично-правові засади створення археологічних звітів. Основні етапи і зміст підготовки звітів про археологічні розвідки і розкопки: первинна систематизація та

упорядкування польової документації та здобутих матеріалів. Опрацювання матеріалів фахівцями природничих напрямів – антропология, археозоология, палеоботаніка, петрографія тощо. Створення креслень на основі польової документації. Створення графічних рисунків артефактів. Фотографування артефактів. Написання основного тексту звіту. Ілюстративний додаток до основного тексту. Текстові додатки за матеріалами природничих аналізів/досліджень. Здача звіту до визначеної установи.

Тема 7. Лабораторні (природничі) дослідження в археології.

Засади і принципи використання природничих методів в археології. Історія колаборації археології з природничими науками. Техніко-технологічне забезпечення. Антропология. Археозоология. Палеоботаніка. Палеогенетика. Геология. Петрографія. Фізика. Біохімія. Палеогеографія, палеокліматология, палеоекология. Археoaстрономія. Системне і комплексне використання даних природничих наук.

Тема 8. Експериментальна археологія.

Місце експериментального напрямку в системі археологічної науки. Методология досліджень. Історія досліджень і сучасний стан. Польові та лабораторні умови експериментів. Експериментальна археологія в дослідженні давніх технологій: кремне- і камнеобробка, деревообробка, косторізна справа, гончарство, металовиробництво (гірничий, металургійний, ковальський цикли), житлобудування, відтворення засобів пересування-транспорту (колісний, водний, сніговий) та способів упряжі тварин, реконструкція різного роду технічних засобів (виробничі, будівельні, воєнно-оборонні/штурмові), реконструкція певних аспектів привласнювальної та відтворювальної палеоекономіки тощо. Експериментально-трасологічний метод.

Тема 9. Методи кабінетно-аналітичних досліджень в археології: систематизація джерел.

1. *Критика і первинна систематизація джерел.* Зовнішня та внутрішня критика джерел. Опис джерел: зміст і значення, мова і терміни, правила, параметри, ознаки. Упорядкування джерел: археологічна класифікація і типологія; «типологічна класифікація»; техніка і термінологія, оцінка, стратегія упорядкування. Стилiстичний аналіз. Просторовий аналіз: планиграфія, картографія. Стратиграфія.

2. *Аналітика і виявлення зв'язків.* Кореляція і комбінаторика. Просторові зв'язки. Періодизація: типологічна, технологічна, порівняльно-стратиграфічна, тереново-хронологічна. Методи діахроннізації та синхронізації. Хронологія відносна та абсолютна: історична шкала; імпорти; природничі методи датування. Проблемні ситуації в археологічній хронології.

Тема 11. Інтерпретація та реконструкція в археології.

Інтерпретації археологічної культури: хронологічна, теренова, коваріаційна, кореляційно-типологічна, типоконплексна, етнічна, синтетична. Археологічні таксони: культурний тип, культурна група, локальний варіант, субкультура, культура, суперкультура, група культур, культурне коло, культурна область, культурна провінція, культурна зона, культурний комплекс, цивілізація, технокомплекс, блок культур.

Методологічні засади та принципи історичних реконструкцій з використанням археологічних джерел і даних. Напрями реконструкції: екологія і взаємодія з оточуючим середовищем (стратегії адаптації, господарство, палеодієти, антропогенний чинник), матеріальна культура і господарсько-виробнича сфера, соціальний устрій (стратифікація, суспільні інститути, родина-шлюб, гендер тощо), демографія, міграції, обмін-торгівля, культурні впливи та взаємодія, культурогенеза, етногенез і етнічні процеси, релігійно-ідеологічна, мистецько-культурна та інші сфери.

3. МЕТОДИ І ФОРМИ КОНТРОЛЮ, КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Методи поточного контролю:

- оцінка роботи та виконання завдань на практичних і лабораторних заняттях;
- поточні контрольні роботи;
- поточні самостійні завдання;
- індивідуальні творчі завдання;
- модульний контроль.

Загальна підсумкова оцінка з навчальної дисципліни виставляється за результатами накопичення балів за поточний та підсумковий контроль.

3.2. Методи підсумкового контролю: залік.

3.2.1. Питання до заліку.

1. Юридично-правова база здійснення польових археологічних досліджень.
2. Археологічні розвідки: мета, культурно-хронологічні особливості, способи і методи, техніко-технологічне оснащення, результати.
3. Археологічні розкопки: принципи, культурно-хронологічні особливості пам'яток, організація, техніко-технологічне оснащення.
4. Методика розкопок стоянок і поселень.
5. Методика розкопок курганів.
6. Підводні археологічні дослідження.
7. Новітні технології на службі польової археології.
8. Польова документація.
9. Польова камеральна робота.
10. Музеєфікація археологічних комплексів.
11. Музейно-фондова робота в археології.
12. Археологічний звіт.

13. Лабораторні (природничі) дослідження в археології.
14. Експериментальна археологія.
15. Кабінетна археологія: критика і первинна систематизація джерел.
16. Кабінетна археологія: методи аналітики і виявлення зв'язків.
17. Культурна таксономія.
18. Археологічна культура.
19. Періодизація і хронологія в археології.
20. Історичні реконструкції з використанням археологічних джерел і даних.

3.4. ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Денне відділення

Поточний контроль (max 100 балів)										Загальна кількість балів (підсумовуються пункти 5 та 10)
1 модуль				Сума балів за 1 модуль	2 модуль				Сума балів за 2 модуль	
Організаційно-навчальна робота в аудиторії	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Контроль знань за модулем		Організаційно-навчальна робота в аудиторії	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Контроль знань за модулем		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
15	15	10	10	50	15	15	10	10	50	100

Заочне відділення

Поточний контроль (max 100 балів)										Загальна кількість балів (підсумовуються пункти 5 та 10)
1 модуль				Сума балів за 1 модуль	2 модуль				Сума балів за 2 модуль	
Організаційно-навчальна робота в аудиторії	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Контроль знань за модулем		Організаційно-навчальна робота в аудиторії	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Контроль знань за модулем		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5	15	20	10	50	5	15	20	10	50	100

СХЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

За 100-бальною шкалою	За шкалою ECTS	За національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 – 89	B	добре	
75 – 81	C		
67 – 74	D	задовільно	
60 – 66	E		
0 – 59	FX	незадовільно	не зараховано

4. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Основна література

1. Археологічні дослідження курганів: Навч. посіб. / М.О. Чмихов, Ю.О. Шилов, П.Л. Корнієнко; М-во вищ. і серед. спец. освіти; Київ. держ. у-нт ім. Т.Г. Шевченка. – К.: НМК ВО, 1989. – 217 с.
2. Классификация в археологии. – СПб.: ИИМК РАН, 2013. – 251 с.
3. Клейн Л.С. Археологическая типология. – Л., 1991. – 447 с.
4. Клейн Л.С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. – Кн. 1. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2012. – 622 с.
5. Клейн Л.С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. – Кн. 2. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2013. – 599 с.
6. Методические рекомендации по исследованию курганных памятников: для студентов исторического факультета / Сост. Н.А. Чмыхов, Ю.О. Шилов, П.Л. Корниенко. – Киев: КГУ, 1986. – 80 с.
7. Carver M. Archaeological Investigation. *Archaeological investigation*. Boca Raton: Taylor & Francis, 2009. URL:
https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=MRePAQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=UEbKtN3hG6&sig=uHn_6XFZDqKvWy60k2f6jAQkYbw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

8. Drewett Peter L. Field Archaeology: An Introduction. – London: Taylor & Francis e-Library, 2001. – 196 p.
9. Edition Seventh. Field Methods in Archaeology. New York: Routledge, 2016. 448 p.
URL:
<https://1lib.eu/book/2923753/f3fd7e?regionChanged=&redirect=9141368>
10. Practical archaeology: field and laboratory techniques and archaeological logistics. – Los Angeles: University of California, 1989. URL:
<https://escholarship.org/uc/item/4w55k6tw>
11. Roskams Steve. Excavation (Cambridge Manuals in Archaeology). Cambridge: Cambridge University Press, 2001. URL:
https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=9HvYLgkMRLoC&oi=fnd&pg=PT6&ots=12RoBsHfMu&sig=K_VL8ev_gipyssjW12h-PeMce78&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Додаткова література

Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. Учеб. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1980. – 335 с.

Блаватский В.Д. Античная полевая археология. – М., 1967. – 208 с.

Братченко С.Н. Некоторые итоги и проблемы исследования курганов / С.Н. Братченко // Археологические исследования в зонах мелиорации: итоги и перспективы их интенсификации. – Л., 1985. – С. 74-75.

Горішній П.А., Отрощенко В.В., Шапошнікова О.Г. Дослідження на новобудовах України // Археологія. – 1987. – Вип. 57. – С. 67-74.

Дорофеев В.В. О методике исследования позднекочевнических погребений в степной полосе Украины // Древнейшие скотоводы юга степей Украины. – Киев: Наук. Думка. 1991. – С.187-193.

Каменецкий И.С. К методике раскопок степных курганов // Древние и средневековые культуры Поволжья. – Куйбышев, 1981. – С. 128-136.

Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 130-139.

Пустовалов С.Ж. Про удосконалення методики розкопок курганів доби бронзи // АВУ 1997-1998 рр. – К., 1998. – С. 168-175.

Столяр А.Д. Опыт применения землеройно-транспортных машин при полевых работах Волго-Донской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950-1951 гг. // КСИИМК. – 1953. – Вып. L. – С. 156-170.

Телегін Д.Я., Братченко С.Н. Розкопки курганів епохи бронзи за допомогою механізмів // Археологія. – 1974. – Вип. 13. – С. 105-109.

Щапова И.Л. Естественно-научные методы в археологии. – Москва, 1988.

Інформаційні ресурси в Інтернет

Портал історичного факультету ДонНУ:

<https://dnu.sharepoint.com/portals/hist/SitePages/Домашня.aspx?RootFolder=%2Fportal%2Fhist%2FShared%20Documents%2FСТУДЕНТАМ&FolderCTID=0x0120007C2A485E4C187F4A93A62433CF928A0B&View=%7B95FC6A39-7ED2-4ECD-BC9A-4023BCDD87A1%7D>

Академія: <https://www.academia.edu>

Інститут археології НАНУ: <http://www.iananu.kiev.ua/Institute/iau.html>

Историческая библиотека: <http://ancientrome.ru/publik/tijov/tijov01-f.htm>

Національна бібліотека НАНУ ім. В.І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Археологія. –

http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=93&Itemid=171

Советская (Российская) археология: <http://Annales.info/sbo/contens/sa.htm>

ДОДАТКИ

БАЗОВІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОЛЬОВИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Археологічна розвідка

1.1 Археологічна розвідка є початковим етапом вивчення археологічних об'єктів (пам'яток) культурної спадщини, що передбачає здійснення візуального огляду місцевості, фіксацію оголень культурного шару та залишків давніх споруд, збір археологічних предметів на поверхні об'єкта (пам'ятки).

1.2 Археологічні розвідки, зокрема із використанням неруйнівних методів дослідження (метод магнітометричних спостережень, аеро- та радарна зйомки, археомагнітні, гравіметричні методи тощо), здійснюються за кваліфікаційними документами (Відкритими листами) форми 2 і 3. 8.

1.3 Місця проведення археологічних розвідок фіксуються на картах. При суцільній розвідці на карті замкненою лінією фіксується ділянка розвідки і позначаються всі обстежені та раніше виявлені об'єкти (пам'ятки) археології. При маршрутній розвідці на карті документуються фактичний маршрут обстеження і всі пам'ятки (об'єкти) археології за маршрутом.

1.4 Археологічні розвідки без права проведення земляних робіт (шурфування) здійснюються за кваліфікаційним документом (Відкритим листом) форми 3 і передбачають:

1.4.1 Визначення маршруту або регіону розвідки та відображення його на карті місцевості (масштаб 1:25000). На цій карті позначаються вже відомі археологічні пам'ятки та нововиявлені об'єкти, відкриті під час розвідки. Пам'ятки (об'єкти) нумеруються, а карта повинна мати легенду.

1.4.2 Складання планів археологічних об'єктів (пам'яток) з позначенням на них всіх особливостей рельєфу, меж поширення підйомного матеріалу, слідів попередніх розкопок (зокрема несанкціонованих), виявлених під час візуального обстеження пам'яток.

Для прив'язки пам'ятки на місцевості потрібно використовувати прилади глобального позиціонування (GPS). Кожна пам'ятка повинна мати прив'язку до найближчого населеного пункту.

Назва нововиявленого об'єкта археології дається за назвою найближчого населеного пункту, а в разі його відсутності - за назвами найважливіших географічних орієнтирів.

1.4.3 Повний опис археологічного об'єкта (пам'ятки) із зазначенням його назви, адміністративної належності, географічного положення, топографічних особливостей, форми, розмірів, культурної та хронологічної належності. У характеристиці археологічного об'єкта зазначається також стан поверхні: наявність будівель, дерев, ям та інших пошкоджень, осипів тощо.

Невід'ємною частиною звіту про археологічний об'єкт є інформація про історію його дослідження, назву урочища, де знаходиться пам'ятка, яким чином використовується та чи зазнає руйнування.

1.4.4 Опис культурного шару – потужність, глибина залягання, насиченість знахідками (у разі проведення зачисток існуючих оголень культурного шару) тощо.

1.4.5 Фотографування об'єкта (пам'ятки), яке обов'язково супроводжується веденням щоденника фотозйомок. Фотографічна фіксація об'єкта (пам'ятки) археології має повно і точно передати особливості рельєфу, топографічну ситуацію. При фотографуванні об'єктів археології потрібно використовувати масштабну рейку.

1.4.6 Збір підйомного матеріалу із зазначенням особливостей поширення знахідок на поверхні. При великій кількості підйомного матеріалу його опрацювання здійснюється з використанням загальноприйнятих методик статистичного обліку масового матеріалу.

1.4.7 Категорично забороняється використання металодетекторів під час проведення археологічних розвідок за кваліфікаційним документом (Відкритим листом) форми 3.

1.5 Археологічні розвідки з правом проведення земляних робіт (шурфування) здійснюються за кваліфікаційним документом (Відкритим листом) форми 2 і, крім описаного у підрозділі **2.4**, передбачають:

1.5.1 Закладання шурфів для визначення наявності, потужності, складу та насиченості знахідками культурного шару. Число шурфів для однієї пам'ятки не повинно перевищувати чотирьох. Розміри шурфів визначаються метою дослідження й типом та видом об'єкта (пам'ятки) археології, але у всіх випадках вони повинні мати площу не менше 1 кв. метра, а загальна площа всіх шурфів не може перевищувати 20 кв. метрів.

У виняткових випадках допускається збільшення кількості шурфів, проте необхідність закладання більшої кількості шурфів повинна бути спеціально аргументованою.

Шурфування на пам'ятці археології, на якій раніше проводилися розкопки, дозволяється лише для уточнення стану збереженості культурного шару, встановлення площі його поширення, планіграфічних та стратиграфічних особливостей.

1.5.2 Вимоги дотримання методики проведення археологічних робіт із застосуванням шурфування аналогічні вимогам до розкопок.

1.5.3 Зачистку всіх стінок шурфів, фіксацію (шляхом записів, креслень, зарисовок та фотографуванням) стратиграфії пам'ятки (об'єкта), глибини й умов залягання об'єктів і речей з повним їхнім описом.

1.5.4 Позначення всіх шурфів та зачисток на загальному плані пам'ятки.

1.5.5 Фіксацію всього виявленого матеріалу у польовій звітності (щоденнику, польових кресленнях, фотографіях).

1.5.6 Занесення речових матеріалів з культурних шарів до польового, інвентарного та колекційного списків.

1.6 При проведенні земляних робіт (закладанні шурфів, зачистки оголень, зондуванні з використанням бурів чи щупів) дослідник повинен прагнути до мінімального пошкодження культурного шару, обмежуючись зачисткою та фіксацією вже наявних оголень: обривів, осипів, стінок ям, котлованів тощо.

1.7 При шурфуванні обов'язково враховується необхідність антропологічної, палеозоологічної, палеоботанічної та геологічної, характеристик об'єкта (пам'ятки), що передбачає відбір кісткового матеріалу, решток культурних рослин та бур'янів, зразків ґрунтів тощо з обов'язковою фіксацією умов відбору. Результати аналізів

даної категорії знахідок додаються до наукового звіту за підписом фахівців, що їх здійснювали.

1.8 Під час проведення археологічних розвідок за Відкритим листом форми 2 допускається використання металодетектора в наступних випадках:

- для перевірки відпрацьованого культурного шару під час шурфування;
- на пошкоджених ділянках пам'ятки (об'єкта) археології (оранка, оголення, грабіжницькі шурфи тощо) на глибину зруйнованого культурного шару;
- для попереднього обстеження земельних ділянок та об'єктів без вилучення предметів з культурного шару.

1.9 При проведенні розвідки забороняється порушення цілісності археологічних об'єктів: шурфування курганів, могильників, давніх поховань, зольників або інших візуально виражених на поверхні об'єктів, а також вилучення артефактів, збереження яких не може бути забезпечено.

1.10 При виявленні в шурфах залишків жител чи інших давніх споруд не можна порушувати їх цілісність. Шурфування на цьому місці слід припинити, залишки споруди законсервувати та засипати шурф. У разі виявлення поховання його необхідно дослідити повністю.

1.11 Після закінчення земляних робіт всі шурфи мають бути засипані, що підтверджується фотографією, на якій повинно бути зафіксовано ділянку із шурфом.

1.12 При дослідженні наскельних зображень слід охопити всю площу їхнього поширення; не можна обмежуватися реєстрацією та описом найефектніших фігур і композицій.

Не дозволяється під час копіювання, фото і графічної фіксації наскельних малюнків і епіграфічних пам'яток обводити їх, використовуючи засоби, що завдають шкоди їхньому збереженню.

1.13 Весь матеріал, виявлений у процесі археологічної розвідки і характеризує обстежувану пам'ятку (об'єкт) археології, повинен бути ретельно зібраний, забезпечений етикетками з точним позначенням місця й умови знахідки та занесений до польового опису.

2. Попередні археологічні обстеження земельних ділянок

2.1 Особливим видом робіт при археологічних розвідках є попередні археологічні обстеження земельних ділянок під час зміни цільового використання, форми власності, користування, забудови та в інших діях, передбачених чинним законодавством. Ці дослідження проводяться на підставі кваліфікаційного документа (Відкритого листа) за формою № 2 та передбачають:

2.1.1 Опис із повною характеристикою географічного положення обстежуваної земельної ділянки, відношення її до сусідніх водойм і населених пунктів, рельєфу й топографічних особливостей, форми, розмірів, стану поверхні (наявність на ній будівель, дерев, ям та інших ушкоджень, осипів тощо), площі поширення знахідок, а також потужності та змісту культурного шару, якщо на пам'ятці є відслонення його або якщо під час проведення обстеження здійснювали шурфування. У характеристиці мають міститися відомості про згадування пам'ятки (об'єкту) в літературі та архівних матеріалах, про назву і розуміння пам'ятки місцевим населенням, про її використання й збереження.

2.2 Польове обстеження земельних ділянок в обов'язковому порядку передбачає виконання шурфовки і зачисток існуючих оголень.

2.2.1 При обстеженні земельних ділянок, на яких раніше не проводилося археологічних досліджень, шурфовка проводиться з неодмінним обґрунтуванням місця закладання шурфів. При цьому, шурфовка має бути на всіх ділянках, на яких, ймовірно, можуть знаходитися об'єкти археології будь-якого виду та типу.

2.2.2 Шурфи обов'язково закладаються поблизу сучасних і давніх водоймищ, водотоків і водойм, ярів, балок тощо, на території історичних населених пунктів (існуючих і зниклих) і в межах їх господарських зон, на усіх вододільних ділянках, на яких можуть знаходитися археологічні об'єкти.

2.2.3 Загальна кількість шурфів повинна визначатися з таким розрахунком, щоб забезпечити повне виявлення і визначення меж усіх археологічних об'єктів, що знаходяться на територіях обстежуваних земельних ділянок.

2.2.4 Для закладених шурфів на ділянках землевідведень необхідна точна топографічна прив'язка з вказівкою координат GPS-системи глобального позиціонування.

2.2.5 Під час обстеження земельних ділянок на територіях, яких раніше проводилися археологічні дослідження, закладання шурфів проводиться за винятком площ раніше виявлених об'єктів (пам'яток) археології.

2.2.6 У разі виявлення в шурфах археологічних об'єктів на раніше недосліджених в археологічному відношенні ділянках, що відводяться під будівництво житлових будинків, господарських будівель, споруд тощо, можливе розширення площі шурфу до 20 кв. метрів і проведення розкопок відповідно до цієї Методики.

2.3 У разі відсутності ознак об'єкта археологічної спадщини на обстежуваній ділянці землевідведення достатньо фотографічної фіксації одного з бортів кожного закладеного шурфу.

3. Наукова археологічна експертиза

3.1 Археологічна експертиза земельних ділянок проводиться за кваліфікаційним документом (Відкритим листом) форми 6 на проведення дослідження археологічної спадщини України згідно з «Методикою проведення наукової археологічної експертизи», затвердженої Вченою радою Інституту археології НАН України (Протокол № 10 від 22.12.2015 р.).

3.2 При здійсненні археологічних експертиз земельних ділянок, перевірки технічного стану збереженості археологічного об'єкта (пам'ятки) обов'язковим є виконання вимог, передбачених під час проведення археологічних розвідок із шурфуванням.

3.3 Наукова археологічна експертиза земельних ділянок поділяється на 4 етапи:

3.3.1 ознайомлення з поданими замовниками документами;

3.3.2 попереднє вивчення історико-архівних матеріалів;

3.3.3 обстеження території;

3.3.4 закладання розвідувальних шурфів та спостереження за стратиграфією нашарувань.

3.4 Наукова археологічна експертиза передбачає закладання розвідувальних шурфів розмірами не менше 1,0 x 1,0 м і загальною площею не більше 20 кв. метрів на 1 га.

3.5 Результати археологічної експертизи земельної ділянки оформляються у вигляді Висновків, які повинні містити рекомендації щодо її використання (погодження на проведення земельних робіт в разі відсутності археологічних об'єктів; погодження на проведення земельних робіт під наглядом археолога; дозвіл на проведення земельних робіт лише після повного археологічного обстеження ділянки, заборона земляних робіт тощо).

3.6 При здійсненні археологічного обстеження ділянок площею до 1 га, у межах яких відсутні археологічні об'єкти, а ландшафтні умови вказують на вкрай низьку вірогідність виявлення об'єктів археологічної спадщини прихованого характеру, попереднє вивчення історико-архівних матеріалів має дуже незначний вплив на проведення та результати експертизи. В таких випадках вивчення історико-архівних матеріалів не є обов'язковим.

3.7 У разі, якщо експерт за підсумками натурного обстеження ділянки площею до 1 га, у межах якої відсутні археологічні об'єкти, при вивченні стану поверхні території, геоморфологічних і топографічних умов дійшов висновку щодо безперспективності знаходження у її межах об'єктів археологічної спадщини, то шурфування на такій ділянці можна не проводити.

3.8 Шурфування може не проводитись, якщо є оголені ділянки, ями, котловани тощо, які потребують лише зачистки стінок для якісного опису стратиграфії.

4. Археологічні розкопки

4.1 Археологічні розкопки здійснюються за кваліфікаційними документами (Відкритими листами) форми 1 (наукові розкопки) і форми 4 (науково-рятувальні розкопки).

4.2 Розкопкам, перш за все, підлягають археологічні пам'ятки (об'єкти), які знаходяться під загрозою знищення чи руйнації при будівельно-господарських роботах або впливу інших антропогенних і природних чинників.

4.3 Проведенню розкопок пам'яток (об'єктів) археології повинен передувати етап детального обстеження (попередні роботи), як самої пам'ятки (об'єкта) археології, так і навколишньої місцевості, ознайомлення з історичними, архівними й музейними матеріалами, що стосується цієї пам'ятки (об'єкта).

4.4 Вибір місця для закладки розкопок при проведенні польових робіт по Відкритому листу за формою № 1 визначається науковими завданнями досліджень згідно затвердженої наукової теми. При цьому мають бути забезпечено збереження пам'ятки (об'єкта) археології і віддана перевага розкопкам на ділянці, де розташований об'єкт археології, якому найбільше загрожує руйнація або знищення в результаті природних процесів або антропогенної дії.

4.5 При проведенні науково-рятувальних розкопок по Відкритому листу за формою 4 дослідник зобов'язаний передбачити вивчення в повному обсязі всієї площі ділянки пам'ятки (об'єкта) археології в межах постійного або тимчасового землевідведення там, де земляні роботи або техніка може пошкодити або знищити пам'ятку археології. Вибіркове обстеження частини пам'ятки археології, що потрапляє в межі землевідведення, неприпустимо. У разі необхідності для повного дослідження археологічного об'єкта дослідник може зробити прирізку до розкопу, що виходить за межі ділянки будівельно-земляних робіт.

4.6 Перед початком розкопок проводиться всебічна фотофіксація та інструментальна зйомка плану пам'ятки у масштабі не менше 1:1000, а вся площа пам'ятки розбивається на квадрати розмірами 2,0 x 2,0 або 5,0 x 5,0, або 10,0 x 10,0 м в залежності від площі досліджуваного об'єкту. Всі подальші роботи здійснюються у прив'язці до цієї поквадратної сітки, яка в свою чергу прив'язується до нульового реперу пам'ятки. За репер приймається незмінна точка на будівлі, геодезичний репер, або спеціально встановлений репер – металевий стрижень, вбитий у землю та закріплений цементною муфтою або камінням.

4.7 Результат дослідження археологічного об'єкта повинен давати повне уявлення про його характер, тому розкриття об'єкта має проводитись пошарово з фіксацією стратиграфії пам'ятки.

4.8 При розкопках багат шарових пам'яток заглиблення в нижні шари припустиме лише після вивчення верхніх шарів з фіксацією всіх виявлених у них залишків. Дослідження культурних відкладень має бути доведене до материка, якщо цьому не перешкоджають виявлені архітектурні об'єкти першорядного значення, збереження яких є обов'язковим.

4.9 Розкопки пам'яток (об'єктів), що містять архітектурні споруди, слід проводити в такий спосіб, щоб виявлені архітектурні залишки не руйнувалися до їхнього повного виявлення та фіксації. У випадку проведення систематичних розкопок пам'ятки з наступним збереженням виявлених архітектурних залишків відкритими, необхідно вжити усіх необхідних заходів для консервації та укріплення архітектурних залишків. Ці заходи не повинні призводити до спотворення або псування пам'ятки. В разі неможливості або недоцільності виконання цієї вимоги, розкопки або окремі об'єкти мають бути засипані.

4.10 Розкопки об'єктів (пам'яток), які містять рештки архітектурних споруд і потребують спеціальних способів дослідження, проводяться за умови обов'язкової участі фахівців у галузі архітектури.

4.11 Розкопки проводяться великими площами, що гарантує можливість одержання вичерпної характеристики об'єкта (пам'ятки) та його істотних деталей.

4.12 Потрібно намагатися закладати на одній пам'ятці археології як можна меншої кількості розкопів. Розширення площі розкопок рекомендується вести шляхом прирізок до вже існуючих розкопів. Забороняється залишати між розкопами незначні ділянки або смуги нерозкритого культурного шару.

4.13 При необхідності закладання кількох розкопів у різних місцях пам'ятки археології слід розбивати їх за єдиною закріпленою на місцевості координаційною сіткою для забезпечення стикування розкопів і даних геофізичних та інших досліджень. Таку сітку рекомендується накладати на всю пам'ятку до початку робіт. Необхідна ув'язка висотних відміток на всіх розкопках, для чого на пам'ятці має бути встановлений єдиний постійний репер. Місце розташування репера обов'язково фіксується на плані пам'ятки.

4.14 Забороняється здійснювати розкопки пам'яток археології за допомогою шурфів або траншей. Закладання траншей і шурфів допускається лише для вибору та встановлення місця основних розкопів та меж пам'ятки.

4.15 Розкопки нових ділянок на площі археологічних об'єктів (пам'яток) культурної спадщини допускаються лише після проведення дослідником повного обсягу робіт з консервації розкритих тут раніше споруд.

4.16 Археологічні пам'ятки, яким не загрожує руйнування чи знищення не слід розкопувати повністю, оскільки постійне удосконалення методики польових досліджень створить нові можливості більш досконалого і всебічного їхнього вивчення у майбутньому.

4.17 Дослідження культурного шару на пам'ятках археологічної спадщини здійснюється виключно ручними інструментами. Використання землерийних машин і механізмів категорично заборонено. Такі машини можуть використовуватися виключно для транспортування відпрацьованого ґрунту, зняття стерильного або техногенного шару, що накриває пам'ятку тощо.

4.18. Розкопки курганів

4.18.1 В залежності від розмірів, виду, типу кургану допускається для зняття насипу кургану застосування скреперів, бульдозерів та іншої техніки, яка необхідна для дослідження. Зняття насипу кургану при цьому повинно проводитися тонкими (не більше 0,10 м) пластами до появи перших ознак поховань, поховальних споруд, ям, крамлехів, крєпід тощо. Далі розкопки слід проводити вручну. Невеликі кургани (насипи ранньосередньовічних курганів) розкопуються вручну.

4.18.2 При використанні техніки курган досліджується траншеями. Спочатку відбивається центральна бровка, ширина якої визначається залежно від величини і будови курганного насипу (від 1-2 м), орієнтованої за сторонами світу. Паралельно бровці на ширину ковша бульдозера (скрепера) робляться дві траншеї, потім відбиваються додаткові бровки з обов'язковою фіксацією всіх їхніх профілів. Кількість бровок визначається розміром курганного насипу та шириною ковша бульдозера (скрепера).

4.18.3 Тільки при вивченні розораних курганів не вище 0,20 м допускаються розкопки з однією бровкою.

4.18.4 Бровки обов'язково розбирають після їхньої креслярської та фотографічної фіксації, а отримані в процесі їхнього розбору матеріали фіксують на відповідних планах та описах.

4.18.5 Розкопки курганів передбачають зняття всього насипу і дослідження всього підкурганного простору, а також прилеглої території, де можуть знаходитися

ровики, присипки, тризни, тощо, з обов'язковою фіксацією всіх об'єктів, що перебувають у насипу (впускних поховань, тризн, окремих знахідок тощо), особливостей конструкції та складу самого насипу, наявності підсипань, крепід або інших споруд усередині насипу, під ним або навколо нього.

4.18.6 Усі виміри глибин слід вести від нульової позначки (репера), розташованої на найвищій точці насипу. Перед знесенням бровки, на якій розташовано репер, за межами розкопу встановлюють виносні репери, які мають точні прив'язки до основного репера; надалі всі виміри глибин проводять від виносних реперів.

4.18.7 Дослідження курганних могильників із слабо вираженими насипами або такими, що перекривають один одного, необхідно вести суцільною площею з нанесенням сітки квадратів і залишенням однієї або декількох контрольних бровок (в залежності від площі розкопу). Це ж стосується досліджень ґрунтових могильників.

4.18.8 Розкопки курганів та інших поховальних комплексів повинні забезпечити формування уявлення про характер усієї поховальної споруди. У вивченні етапів спорудження кургану особлива увага приділяється фіксації стратиграфії насипу кургану. Всі виявлені в насипу та під ним поховальні споруди фіксуються шляхом фотографування, креслення плану (при необхідності – на різних рівнях розкриття кургану) і перетинів. Розчистку кістяків та фіксацію їхнього положення, особливо коли йдеться про колективні поховання, бажано здійснювати у присутності антрополога. Рекомендується також відбір проб ґрунту з дна могили під кістяком. Такі ж вимоги ставляться при дослідженні ґрунтових могильників.

4.18.9 Під час розкопок повністю або частково пограбованих поховань у графічній документації потрібно фіксувати місцезнаходження і глибини всіх знахідок, зокрема й переміщених, оскільки ці дані важливі для відтворення первісного поховального комплексу.

4.18.10 Категорично забороняється використання металодетекторів для збору речей з поховань без повного їх дослідження.

4.18.11 При дослідженні зольників площу ділянки розбивають на квадрати 1×1 м і розбирають за штиками. Стратиграфію фіксують за верти- кальними стінками

квадратів, що робить можливим побудову об'ємної моделі кожного з шарів. У процесі розкопок ґрунт із кожного квадрата потрібно просіювати через просівочно-втяжну сітку, що дає можливість зробити висновок про склад насипу та визначити час його створення.

4.19. Розкопки поселень (стоянок, селищ, городищ)

4.19.1 Розкопи на всіх давніх поселеннях (стоянках, селищах, городищах) повинні бути поділені на квадрати, розміри яких в залежності від типу пам'ятки складають 1,0 x 1,0 м або 2,0 x 2,0 м, або 5,0 x 5,0 м. Сітка квадратів розкопу повинна вписуватися в загальну координатну сітку пам'ятки. Розкопки давніх поселень ведуться за стратиграфічними нашаруваннями, товщина яких залежить від типу пам'ятки (об'єкта), але не повинна перевищувати 0,2 м.

4.19.2 Багат шарові пам'ятки досліджуються за культурними нашаруваннями. Необхідно виявляти всі особливості, притаманні як певному культурному шару, так і поселенню в цілому. Креслення решток всіх споруд, вогнищ, печей, ям та інших об'єктів, а також виявлених біля них знахідок, необхідно наносити на пошарові плани. Глибини залягання виявлених об'єктів і знахідок обов'язково фіксується за допомогою нівеліра або теодоліта та виставляються на польових кресленнях.

4.20 Стосовно речових знахідок, виявлених в процесі розкопок, слід дотримуватися вимог, що передбачені для розвідок археологічних об'єктів (пам'яток). При дослідженні городищ, поселень чи селищ, давніх міст в обов'язковому порядку здійснюється ведення польових списків або польових описів, до яких заноситься весь археологічний матеріал, який вилучається з землі. Вилучаючи з землі предмети, слід вживати заходів з їхньої первинної консервації.

4.21 Під час дослідження культурного шару, що містить дрібні артефакти, доцільно здійснювати промивку або просіювання культурного шару через дрібну металеву сітку.

4.22 Застосування металодетектора можливе лише в межах розкопів, пошарово та на глибину 0,10-0,20 м, а також для додаткової перевірки відпрацьованого ґрунту.

4.23 Обов'язковою умовою проведення дослідження є систематичний опис проведених робіт, розкопаних об'єктів та реєстрація виявлених знахідок у щоденнику, польових списках та їхнього шифрування під час камерального опрацювання матеріалів. Щоденникові дані слугують основою для складання наукового звіту.

4.24 Всі знахідки, виявлені за допомогою металодетектора (зокрема знахідки з відпрацьованого ґрунту) і в результаті промивки або просіювання культурного шару, включаються до польових списків з відповідними поясненнями про їхнє походження.

4.25 У випадку виявлення під час проведення археологічних робіт рухомих об'єктів культурної спадщини, які містять дорогоцінні метали, коштовні каміння, дослідник зобов'язаний невідкладно повідомити про зазначене органи МВС України, адміністрацію Інституту археології НАН України, місцевий орган охорони культурної спадщини та вжити заходів для надійного зберігання цих знахідок (передати на зберігання до банківської установи). Зберігання знахідок з дорогоцінних металів та коштовного каміння у таборі експедиції довше однієї доби не дозволяється.

4.26 При розкопках обов'язково враховується необхідність антропологічної, палеозоологічної, палеоботанічної та геологічної характеристик об'єкта (пам'ятки), що передбачає відбір кісткового матеріалу, решток рослин, зразків ґрунтів тощо з обов'язковою фіксацією умов відбору. Результати аналізів даної категорії знахідок додаються до наукового звіту за підписом фахівців, що їх здійснювали.

4.27 Процес поступового розкриття пам'ятки (об'єкта) розкопками повинен супроводжуватися фіксацією виявлених деталей у кресленнях, зарисовках, фотографіях та особливо в записах щоденника польових досліджень.

4.28 У процесі розкопок шляхом записів, зарисовок, креслень, фото- та відеозйомки реєструються всі виявлені факти, що мають наукове значення. Наприклад, взаємне розміщення шарів та їхнє відношення до висотних позначок, склад, структура та колір шарів, положення кістяка та речей у могилі, окремі деталі його розташування тощо.

4.29 Для фіксації розкопаних об'єктів (пам'яток) рекомендується складати наступні креслення:

4.29.1 ситуаційний план розміщення об'єкта (пам'ятки) із прив'язкою його (її) до місцевості (рекомендується масштаб 1:100, 1:200);

4.29.2 план об'єкта (пам'ятки) з нанесенням на ньому всіх розкопів, шурфів та зачисток;

4.29.3 плани розкопів з позначенням усіх об'єктів та їхніх деталей (жител, приміщень, вогнищ, господарських споруд, поховань тощо) та профілі бровок та бортів (рекомендовані масштаби – 1 : 50, на курганах – 1 : 100) з описом стратиграфії;

4.29.4 плани та перетини об'єктів і їхніх деталей (жител, вогнищ, господарських споруд, поховань тощо) фасади кладок та розміщення знахідок (рекомендовані масштаби: для поховань – 1 : 10 або 1 : 20, для жител і господарських споруд – 1 : 20, 1 : 25, 1 : 40, 1 : 50).

4.30 Після закінчення польових археологічних робіт автор розкопок здійснює заходи з консервації відкритих об'єктів та рекультивації дослідженої ділянки пам'ятки. Виняток складають ділянки, що потрапляють під забудову і не потребують засипки згідно з договором із замовником.

4.31 Весь масовий матеріал (кераміка, кістки тварин, риб, шлаки та інші), що характеризує вміст і стан культурного шару, описують і фіксують за квадратами розкопу в статистичних таблицях, складених відповідно до застосованої методики розкопок пам'ятки археології (за шарами або пластами).

4.32 Матеріали, що надходять до колекції, мають бути внесені в польовий опис і забезпечені етикетками із зазначенням року дослідження і точного місця походження кожного предмета або фрагмента: пам'ятка, розкоп, ділянка, шар, квадрат, яма (№), поховання (№), землянка (№), номер знахідки, її нівелювальна відмітка або інші умови виявлення. Дослідник повинен забезпечити належну упаковку, транспортування і зберігання колекцій до їх передачі до державної частини музейного фонду України.

4.33 Залежно від ступеня вивченості та збереженості пам'ятки археології і характеру матеріалу дослідник має право відібрати частину масового

археологічного матеріалу, яка може бути залишена на місці польових робіт. Цей матеріал має бути детально зафіксований у щоденнику, сфотографований і представлений у науковому звіті. Залишений матеріал слід закопати на дослідженій території пам'ятки археології з точним зазначенням цього місця на плані.

4.34 Людські рештки мають бути визначені антропологами, після чого вони можуть бути включені до складу колекції або перепоховані.

4.35 Бажане повне визначення всього остеологічного матеріалу, зібраного в процесі розкопок. У разі неможливості цього для визначення слід відбирати остеологічний матеріал із непорушених стратифікованих культурних нашарувань і закритих комплексів. Відбір остеологічних матеріалів для постійного музейного зберігання повинен проводитися за рекомендацією фахівця-палеозоолога.

4.36 Після закінчення робіт, якщо площа розкопу не підлягає господарському використанню, дослідник зобов'язаний засипати всі зроблені на пам'ятці археології котловани, видалити відвали ґрунту, відтворити ландшафт, що існував до початку розкопок.

4.37 Після розкопок курганних насипів, кам'яних споруд, зольників, культових каменів і тому подібних об'єктів слід, якщо можливо, законсервувати або відновити ці споруди.

4.38 Після завершенні дослідження архітектурних залишків, зокрема кам'яних кладок, дослідник зобов'язаний вжити заходів до їх консервації.

4.39 Якщо роботи повністю не завершені, необхідно виконати консервацію розкопу та окремих виявлених об'єктів.

4.40 Роботи з рекультивациі та консервації розкопів і об'єктів на пам'ятках археології необхідно фіксувати фотографічно. Ця фотодокументація має обов'язково бути присутня в науковому звіті.

5. Археологічний нагляд

5.1 Археологічний нагляд є формою археологічних польових досліджень, що здійснюються з метою збереження об'єктів археологічної спадщини через встановлення контролю археолога на будівельному майданчику за дотриманням

умов, доведених виконавцям будівельних робіт органами охорони культурної спадщини.

5.2 Археологічний нагляд здійснюється за кваліфікаційним документом (Відкритим листом) форми 4 на право проведення археологічної спадщини і передбачає фіксацію всіх виявлених під час археологічного нагляду об'єктів археологічної спадщини та відображення їх у науковому звіті про польові археологічні дослідження.

5.3 У випадку виявлення під час здійснення археологічного нагляду культурного шару, давніх житлових або господарських споруд, поховань та інших об'єктів, що мають ознаки об'єктів культурної спадщини, дослідник зобов'язаний зафіксувати виявлені об'єкти; призупинити будівельні роботи на даній ділянці; терміново повідомити органи охорони культурної спадщини про виявлені археологічні об'єкти та знахідки.

6. Підводні та батиметричні дослідження

6.1 Підводні археологічні дослідження проводяться за кваліфікаційним документом (Відкритим листом) форми 5 на проведення дослідження археологічної спадщини України згідно з «Методикою досліджень підводної культурної спадщини», затвердженою Вченою радою Інституту археології НАН України (Протокол № 5 від 22.02.2005 р.).

6.2 Під час підводних розкопок допускається використання ґрунторозмивної техніки.

6.3 При проведенні підводних досліджень з метою забезпечення безпеки робіт допускається збільшення розмірів шурфів.

6.4 Найбільш ефективними засобами дослідження морфології дна акваторій і дистанційного моніторингу підводних об'єктів є засоби, що реалізують метод гідролокації: системи бічного огляду, акустичної профілізації і ехолотування.

6.5 Процес обробки гідролокаційної інформації включає підготовку даних і саму обробку. Результатом підготовки є масштабовані зображення поверхні дна з об'єктами і перетинами донних відкладень, прив'язані до географічних координат. Сама обробка даних це –представлення її у вигляді зручному для аналізу

археологом. При цьому використовуються стандартні графічні і картографічні пакети програм (AUTOCAD, SURFER, GRAPHER, CORELDRAW тощо).

6.6 Для визначення місця (координат) розташування об'єктів на акустичному зображенні використовується визначення місця розташування судна в просторі (координати, курс, крен). Для визначення географічних координат використовуються навігаційні приймачі супутникових систем позиціонування (GPS, ГЛОНАСС).

6.7 Для зручності отримання і аналізу результатів археологічні об'єкти за місцезнаходженням поділяють на об'єкти, які знаходяться під водою на ті, що розташовані:

- а) у товщі води (підтоплений об'єкт);
- б) на дні (поверхні дна) або частково занесений донними осіданнями;
- в) у товщі дна (повністю занесений донними осіданнями).

6.8 Комплекс робіт з дослідження археологічних об'єктів під водою включає: попередні роботи; зйомку підводного рельєфу, обробку результатів робіт і складання звітів.

6.8.1 До попередніх робіт відноситься ознайомлення з літературними, архівними та музейними матеріалами, що стосуються акваторії, де планується проведення досліджень, вивчення і аналіз картографічних і описових матеріалів, морських навігаційних карт, лоцманських і навігаційних карт внутрішніх водних шляхів, каталоги координат і висот пунктів триангуляції, нівеляції, а також магнітних і гравіметричних пунктів, матеріали маршрутного аерофотознімання, топографічні і навігаційно-гідрографічні описи, фізико-географічні, геологічні, геоморфологічні описи і карти тощо. До попередніх робіт також відноситься підготовка безпосередньо технічних засобів, а також вивчення правил використання апаратури та інших технічних приладів, вивчення правил використання плавзасобів, засобів зв'язку тощо.

6.8.2 Гідролокаційний пошук і зйомка підводних об'єктів включає: положення рекогносцирувальних галсів; пошук підводного об'єкта; положення знімальних галсів; виявлення об'єкта і визначення його місця розташування; водолазне обстеження. Зйомки підводного рельєфу проводяться методом, який

характеризується виміром відстані між знімальними галсами і між точками виміру глибин. Якщо глибини вимірюються гідроакустичними приладами, що безперервно реєструють профіль дна шляхом руху судна (галсу), тоді встановлення подробиці зйомки полягає тільки у виборі міжгалсових відстаней.

6.8.3 Обробка матеріалів гідролокаційного пошуку включає: дешифрування акустичних зображень; визначення місця розташування знятих об'єктів. При дешифруванні зображень враховуються характерні особливості отримуваних зображень рельєфу дна, ґрунтів, підводних комунікацій.

6.8.4 Проведення гідролокаційних досліджень дозволяють визначити як окремі археологічні об'єкти, так і розповсюдження їх скупчень, зокрема межі затоплених поселень, а також надає необхідну інформацію для проведення у подальшому досліджень зафіксованих археологічних об'єктів. Недоліком цього методу є те, що він не дозволяє датувати зафіксований об'єкт та визначити його культурну приналежність. Він дозволяє виявити їх місце розташування, розміри та глибину знаходження.

7. Первинна обробка та визначення антропологічного матеріалу

в польових умовах

7.1 Під час археологічних розкопок методиці фіксації та обробки палеоантропологічних матеріалів слід приділяти таку саму увагу, як і методиці роботи з археологічними матеріалами. Від того, як палеоантропологічний матеріал буде зібраний і документований у польових умовах, залежить його кількість і якість, а отже, і ступінь достовірності отриманої інформації, і можливість розв'язання тих чи інших питань вивчення археологічної пам'ятки (об'єкта).

7.2 Для палеодемографічних досліджень необхідно враховувати всі кісткові рештки кожного поховання. Для антропологічної характеристики необхідний ретельно зібраний кістяк: череп з усіма дрібними кістками і зубами, довгі кістки обох рук і ніг, ключиці, хребці, тазові кістки (вони особливо важливі для визначення статі), кістки кистей рук і стоп. Усе це стосується поховань як дорослих, так і дітей.

7.3 Добре і повністю зібраний матеріал забезпечує найточніше визначення віку і статі похованого, дослідження його за повною антропологічною програмою:

краніологічною, остеологічною, одонтологічною тощо. Тому дуже важливо методично правильно і ретельно проводити розчищення і розбирання кожного кістяка.

7.4 Під час розчищення слід користуватися відповідними за розміром інструментами: ножами, скальпелями, зуболікарськими шпателями, пінцетами, пензлями різних розмірів. Для фіксації черепів і кісток поганого збереження слід мати під рукою бинти або марлю і закріплювачі (бутераль, акрилат). Зуби, навіть якщо вони гарного збереження, слід просочити гарячим розчином із суміші воску (70 %) і каніфолі (30 %), щоб уберегти емаль від руйнування. При подальшій роботі віск легко видаляється. Жорсткі закріплювачі для цієї мети гірші.

7.5 У міру розчищення кістяка його слід прикривати папером для того, щоб просихання відбувалося поступово. У жодному разі не можна сушити кістяк під сонцем, щоб уникнути відшарування компакти, руйнування і деформації тонких кісток.

7.6 Після того як кістки підсохли, можна розбирати кістяк. При цьому слід звернути увагу, чи не збереглися в кістках застрягли наконечники стріл, чи немає на кістках слідів поранень, операцій тощо. Кожен кістяк, якщо поховання групове, слід розбирати окремо і не змішувати із сусідніми.

8. Відбір зразків зерен і насіння для палеобіологічного аналізу

8.1 Знахідки зерен культурних рослин у закритих посудинах є найціннішими, тому цілком необхідно брати всю знахідку цілком разом із посудиною.

8.2 При взятті зерна із зернових ям бажано брати його повністю. Стінки і особливо дно ями слід ретельно зачищати і зерно брати разом із землею.

8.3 У разі виявлення зерна в культурному шарі слід обережно згребти його і брати разом із шаром, на якому воно лежало, а не вибирати по зернятку для зразка.

8.4 У разі знахідок зерна на місці згорілих комор, зерноховищ тощо, в яких могло зберігатися зерно різних культур (пшениця, жито тощо) або різних видів однієї культури, не згрібати все зерно в загальну купу. Треба спробувати з'ясувати

межі залягання зерен кожної культури чи виду і брати зерно окремо з кожної частини скупчення. Кілька проб з різних місць потрібно брати навіть у тому разі, якщо знайдене зерно видається однорідним.

9. Специфіка археологічних досліджень

9.1 Специфіка археологічних досліджень нерухомого об'єкта археологічної спадщини полягає в тому, що наслідком археологічних розкопок є часткове або повне руйнування об'єкта.

9.2 При цьому наукова інформація, носієм якої був досліджуваний об'єкт (пам'ятка), надалі продовжує існувати лише у документальному вигляді відповідно до державних нормативів у сфері архівної справи.

9.3 Нерухома пам'ятка археологічної спадщини, що досліджена по всій площі та глибині культурного шару, втрачає предмет охорони, у разі, коли весь обсяг наукової інформації, носієм якої вона була, вилучено з історичного культурного шару та задокументовано, а нерухомих об'єктів культурної спадщини, що підлягають консервації, музеєфікації та подальшому використанню в культурно-освітніх цілях, на місці не виявлено.

9.4 При проведенні дослідження археологічної спадщини археолог має застосовувати новітні методики, прилади.

9.5 При дослідженні археологічних об'єктів застосовувати GPS-зйомку, яка допомагає виявляти й точно фіксувати в сучасній топооснові стародавні й сучасні антропогенні та природні структури, нові та вже відомі археологічні об'єкти, розробляти маршрути розвідки для перевірки отриманих відомостей і точно враховувати площі для археологічних досліджень, картографування й моделювання, а також дає змогу створювати об'ємну комп'ютерну модель виявлених структур, прив'язаних до реального ландшафту.